

ДО ПРОБЛЕМИ АУТОПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА

Обґрунтовується важливість аутопсихологічної компетентності для професійного розвитку особистості педагога ПТНЗ, аналізуються дані психодіагностичного дослідження, спрямованого на самопізнання ціннісних орієнтацій професійного шляху, його труднощів і досягнень.

Ключові слова: компетентнісний підхід, аутопсихологічна компетентність, професійний розвиток, самопізнання.

Постановка проблеми

Вступ. Ким би не працювала людина, професія накладає на неї незгладимий слід, формуючи її інтегральну властивість, що характеризує найважливішу рису її індивідуальності — професіоналізм.

Розуміння професіоналізму як інтегральної властивості особистості знаходимо у багатьох авторів. Так, наприклад, Є. Клімов вважає за необхідне розглядати професіоналізм не лише як високий рівень знань, умінь і результатів людини в певній галузі діяльності, а й як певну системну організацію його психіки [3], а С. Дружилов пише про те, що професіоналізм не можна зводити до сукупності ознак, він уявляє собою деяку системну властивість особистості (систему певним чином організованих компонентів) [2].

Виходячи із сказаного вище, можна визначити професіоналізм як інтегральну властивість особистості, що дає змогу систематично, ефективно і надійно виконувати професійну діяльність в найрізноманітніших умовах на основі такої міри опанування її психологічною структурою, яка відповідає стандартам, що існують у суспільстві, й об'єктивним вимогам. Для придбання професіоналізму необхідні відповідні здібності, мотиви і якості характеру, а також готовність постійно вчитися у удосконалювати свою майстерність. В поняття професіоналізму включається ще й особливий світогляд людини.

Само поняття «кар'єра» багатоаспектне. Помилково зв'язувати його тільки з просуванням по службі. Кар'єра — це динамічне явище, тобто процес поповнення знань, який постійно змінюється і розвивається, вдосконалення навичок і здібностей, що приводить до розкриття потенціалу й отримання нових професійних можливостей.

Аналіз останніх досліджень. Особистісний аспект поняття «кар'єра» передбачає розгляд цього явища з позиції особистості, розкриває особливості бачення кар'єри її суб'єктом: яка самооцінка протікання кар'єрного процесу, проміжних результатів розвитку кар'єри, які емоційні переживання цей процес викликає. З цього погляду кар'єру можна визначити як «суб'єктивно усвідомлені власні думки працівника про своє трудове майбутнє, очікувані дороги самовираження і задоволення працею», а також як «індивідуально усвідомлені позиція і поведінка, пов'язані з трудовим досвідом і діяльністю впродовж робочого життя людини» [8]. Отже, професійна кар'єра неможлива без зростання професіоналізму.

Необхідною складовою професіоналізму людини є професійна компетентність, яка, у свою чергу, також є системною якістю особистості. Так, А. Маркова виділяє чотири види професійної компетентності, що є єдиною структурою: спеціальну, соціальну, особистісну, індивідуальну.

Спеціальна, або діяльнісна профкомпетентність характеризує володіння діяльністю на високому професійному рівні та включає наявність спеціальних знань й умінь застосувати їх на практиці.

Соціальна профкомпетентність характеризує володіння способами спільної професійної діяльності та співпраці, прийнятими в професійному співтоваристві прийомами професійного спілкування.

Особистісна профкомпетентність характеризує володіння способами само-вираження і саморозвитку, засобами протистояння професійній деформації. Сюди ж відносять здатність фахівця планувати свою професійну діяльність, самостійно приймати рішення, бачити проблему.

Індивідуальна профкомпетентність характеризує володіння прийомами само-регуляції, готовність до професійного зростання, відсутність схильності до професійного старіння, наявність стійкої професійної мотивації [5].

Така структура профкомпетентності сповна застосована для розуміння професіоналізму педагога. Проте близьку по суті, але точнішу за змістом структуру професійної компетентності педагога знаходимо у С. Дружилова. Він виділяє такі компоненти професійної компетентності педагога: мотиваційно-вольовий, функціональний, комунікативний і рефлексивний.

Мотиваційно-вольовий компонент включає: мотиви, цілі, потреби, ціннісні настанови, стимулює творчий прояв особистості в професії; передбачає наявність інтересу до професійної діяльності.

Функціональний компонент у загальному випадку виявляється у вигляді знань про способи педагогічної діяльності, необхідні педагогові для проектування та реалізації тієї або іншої педагогічної технології.

Комунікативний компонент компетентності включає уміння ясно і чітко викладати думки, переконувати, аргументувати, будувати докази, аналізувати, передавати раціональну й емоційну інформацію, встановлювати міжособистісні зв'язки, погоджувати свої дії з діями колег, вибирати оптимальний стиль спілкування в різних ділових ситуаціях, організовувати і підтримувати діалог.

Рефлексивний компонент виявляється в умінні свідомо контролювати результати своєї діяльності та рівень власного розвитку, особистісних досягнень; сформованість таких якостей і властивостей, як креативність, ініціативність, націленість на співпрацю, співтворчість, схильність до самоаналізу. Рефлексивний компонент є регулювальником особистісних досягнень, пошуку особистісних сенсів у спілкуванні з людьми, самоврядування, а також спонукачем самопізнання, професійного зростання, вдосконалення майстерності, сенсотворчої діяльності та формування індивідуального стилю роботи.

На думку автора, вказані характеристики професійної компетентності педагога не можна розглядати ізольовано, оскільки вони носять інтеграційний, цілісний характер, є продуктом професійної підготовки і професійного розвитку в цілому [2].

Маючи на увазі, що професіоналізм, який розглядається з позицій системного підходу, є не статичним (одного разу заданим, незмінним), а динамічним, таким утворенням, що безперервно змінюється. Надзвичайно важлива роль у процесі професіоналізації відводиться активності людини. Прогресивний професійний розвиток забезпечується активною стратегією поведінки, яка буде ефективною лише в тому випадку, якщо педагог має досить високий рівень *внутрішньої активності*.

Мета статті — розкрити деякі психологічні аспекти досягнення професіоналізму в педагогічній діяльності, тобто показати значення аутопсихологічної компетентності у побудові професійної кар'єри педагогами.

Виклад основного матеріалу

Якщо виходити з компетентнісного підходу, то таку внутрішню активність можна визначити як *аутопсихологічну компетентність*, яка є важливою складовою психологічної компетентності педагога. Під аутопсихологічною компетентністю розуміється уміння усвідомлювати рівень власної діяльності, своїх здібностей, знань про способи професійного самовдосконалення, бачити причини недоліків у своїй роботі, в собі і головне — бажання самовдосконалення [4].

Те, що шлях до професіоналізму (або до професійної вершини — «акме») проходить через самопізнання і самовдосконалення, підкреслюється багатьма дослідни-

ками. Так, наприклад, Г. Балл вважає, що слід розрізняти «фахівців, що володіють методами, засобами, техніками своєї справи (цьому в основному, навчають у ВНЗ)», і професіоналів, які володіють, крім того, цінностями, ідеалами й взагалі цілісною професійною культурою» [7, 58]. А на думку А. Маркової, «професіонал — це фахівець, який опанував високий рівень професійної діяльності, який свідомо змінює себе в ході здійснення праці, вносить свій індивідуальний творчий вклад до професії, знайшов своє індивідуальне призначення, який стимулює в суспільстві інтерес до результатів своєї професійної діяльності і підвищує престиж своєї професії в суспільстві» [5, 48]. Л. Мітіна відзначає, що про професійний розвиток можна говорити у тому випадку, коли людина усвідомлює свою участь і відповідальність за все, що відбувається з нею, прагне активно сприяти або протидіяти зовнішнім обставинам, планувати і ставити цілі своєї професійної діяльності, змінювати заради їх досягнення саму себе [6].

Нарешті, необхідно відзначити, що людська думка має властивість матеріалізуватися за допомогою психологічного механізму самонавіювання. Самонавіювання може привести людину до благополуччя й процвітання, але також легко може привести до невдач і краху. Якщо наповнити свою свідомість страхом, сумнівом і невірою у власні сили і здібності, самонавіювання підсилить дух невіри, а підсвідомість зробить його існування сповна реальним. Від ставлення людини до свого професійного розвитку, від її самопрограмування багато в чому залежать професійні успіхи або невдачі.

При цьому важливими виявляються такі питання: «Програмувати себе на досягнення якого успіху і якою ціною?», а також: «Чи не обернеться прагнення до деякого локального успіху («тут і зараз») невдачею або навіть бідною для особистості в майбутньому?». Відповіді на подібні питання пов'язані з ціннісною сферою людини і лежать в галузі моралі й моральності. Звернемо увагу на думку Н. Пряжнікова про те, що «мистецтво побудови життєвого успіху не в тому, щоб як в супермаркеті купувати цей успіх й платити за нього своєю гідністю, перетвореною на «валюту», а в тому, щоб, досягаючи намічених цілей, ще і примножувати свою внутрішню гідність» [9, 38].

Зі всього сказаного вище можна зробити висновок: для побудови своєї професійної кар'єри та підвищення власного професіоналізму педагогові необхідно усвідомлено планувати свій професійний розвиток. Першим же кроком у цьому плануванні є самопізнання: усвідомлення своїх професійних цінностей, настанов, своїх сильних і слабких сторін, своїх психологічних бар'єрів, а також актуальних і потенційних можливостей.

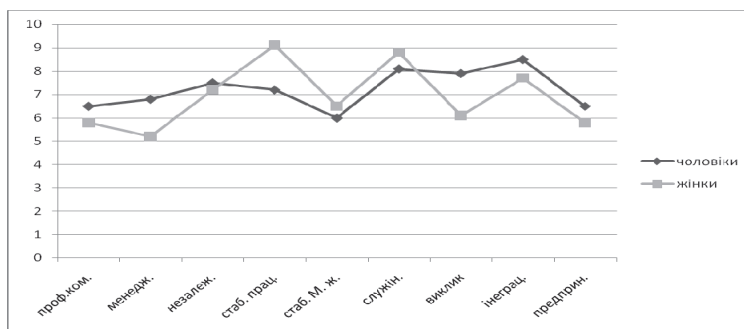
Для здійснення цього першого кроку нами було проведено психодіагностичне дослідження з використанням методики «Якоря кар'єри» Е. Шейна (з метою визначення ціннісних орієнтацій, соціальних настанов, інтересів і спонук до діяльності, характерних для людини) і автобіографічний метод (опис людиною значущих подій життя з акцентом на професійний шлях: утворення нових умінь і навичок, схильностей і інтересів; опорів, що виникають при цьому, подолань, боротьби тощо; фіксація якостей характеру, що з'явилися в результаті кожної події, суб'єктивного ставлення до певних якостей як до професійно важливих, нейтральних або шкідливих).

Застосування автобіографічного методу ми, посилаючись на А. Деркача, обґрунтовували таким чином: особистість, її професіоналізм завжди унікальні й часто вислизають від типології, котра мимоволі закладена у формалізовані й алгоритмізовані тестові методики (наприклад, опросник Р. Кетела, ММРІ й ін.) [1]. Суб'єктність професіонала припускає, перш за все, розвиток його самосвідомості. Від того, в якій «якості» професіонал відображається у власній свідомості, залежить система його ціннісних орієнтацій і переваг, зміст його діяльності, і в цілому — самодетермінація, самоосвіта себе як цілісної особистості. Особистість як суб'єкт досягає вищого рівня

розвитку, який не має стандартного для всіх значення («порогу»), й «вимірюється» можливостями її індивідуальності. Для кожної особистості вищим буде різний рівень.

Дослідження носило пілотажний характер. Завипробовуваних виступили викладачі спецдисциплін системи ПТНЗ — слухачі курсів підвищення кваліфікації за психолого-педагогічним блоком Дніпропетровської і Луганської області в загальному складі 50 осіб. Вік випробовуваних — 30–50 років, тобто охоплює періоди ранньої і середньої дорослості.

Кар'єрні орієнтації випробовуваних представлені на рис. у вигляді профілів.

Рис. Профілі кар'єрних орієнтацій випробовуваних

Бачимо, що ар'єрні орієнтації чоловіків і жінок декілька розрізняються. Проте однією з основних кар'єрних орієнтацій як для чоловіків, так і для жінок є «служіння»; це говорить про те, що для викладачів ПТНЗ важливо втілювати в роботі свої ідеали й цінності, вони прагнуть приносити своєю роботою користь людям, суспільству. Основна теза їхньої професійної діяльності — дістати можливість максимально ефективно використовувати свої таланти й досвід для реалізації суспільно важливої цілі.

Для жінок у роботі важлива також її стабільність (постійність, соціальні гарантії тощо). А для чоловіків найбільш яскраво вираженими кар'єрними орієнтаціями є «виклик» та «інтеграція стилів життя». Чоловіки орієнтовані на розв'язання складних завдань, подолання перешкод. Новизна, різноманітність і можливість виконувати унікальні завдання мають для них велику цінність, і якщо все йде дуже просто, їм стає нудно. Водночас викладачі-чоловіки бажають, щоб в їхньому житті була рівновага між сім'єю і роботою, щоб робота не порушувала звичного для них стилю життя, оточення.

Найменш вираженими для жінок з'явилися такі цінності, як «менеджмент», а для чоловіків — «стабільність місця проживання». На середньому рівні вираженості для випробовуваних обох статей виявилася й цінність професійної компетентності. Бути професіоналом і майстром своєї справи, на жаль, для наших випробовуваних не є завданням першорядної важливості.

Дослідження за допомогою автобіографічного методу виконувалося таким чином: випробовуваним було запропоновано розбити своє життя (починаючи із старту професійної діяльності) на п'ятиліття, для кожного з яких потрібно було вказати важливі професійні події, складнощі цього періоду й ті професійно важливі якості, які були сформовані.

Аналіз результатів дослідження за допомогою біографічного методу показав, перш за все, що сам процес самоаналізу викликає у викладачів ПТНЗ скрути. Вони довго не включалися в процес заповнення автобіографічних анкет, обмежувалися загальноприйнятими, стереотипними фразами у позначенні складнощів і визначенні професійно-важливих якостей.

Серед професійно важливих подій більшість випробовуваних відзначало різні рівні професійного навчання (ПТНЗ, технікум, ВНЗ). Цікавим є факт, що жінки, поряд з

професійно важливими подіями вказували життєво важливі, які не мають відношення до професії — заміжжя, народження дітей тощо.

Чинники, які випробовували позначали як складнощі, що виникають на професійному шляху, були вельми схожі й розподілилися таким чином:

- початок професійного шляху: складнощі, пов'язані з важкою фізичною працею;
- початок роботи в ПТНЗ: складнощі комунікативного характеру, зокрема зближення з колективом;
- наступні періоди: матеріальні труднощі, брак педагогічної освіти.

До своїх сформованих у процесі трудового шляху професійно важливих якостей більшість випробовуваних віднесли здібність до постійного вчення, уміння знаходити контакт з дітьми, енергійність і цілеспрямованість, причому всі ці якості віднесені до середини професійного шляху. До якостей, сформованих на початку професійної діяльності, були віднесені знання, уміння і навички, причому без конкретизації які саме.

Незважаючи на те, що це автобіографічне дослідження передбачало і планування професійного зростання (випробовуваним пропонувалося за вищеописаним принципом вказати майбутні події професійного життя, складнощі, професійно важливі якості, сформувані які ще буде треба), більшість випробовуваних обмежилися теперішнім моментом і про майбутнє п'ятиліття не написали. Причому це було характерно навіть для випробовуваних 30–35 років, тобто таких, в яких велика частина професійного шляху ще попереду.

Висновки

1. Аутопсихологічна компетентність грає важливу роль у структурі особистості педагога ПТНЗ. Вона уявляє собою уміння усвідомлювати рівень власної діяльності, своїх здібностей, знання про способи професійного самовдосконалення, уміння бачити причини недоліків у своїй роботі, в собі і головне — бажання самовдосконалення.

2. Першим кроком у формуванні аутопсихологічної компетентності є самопізнання і самоаналіз.

3. Основною цінністю професійної діяльності для більшості викладачів спецдисциплін ПТНЗ є прагнення приносити користь людям, суспільству. Водночас таке прагнення не базується на бажанні бути професіоналом, майстром в своїй справі.

4. Для викладачів-чоловіків важливою є новизна, різноманітність в роботі, можливість розв'язувати складні завдання, для викладачів-жінок — стабільність, постійність, соціальна захищеність.

5. Основними своїми професійно-важливими якостями, сформованими в процесі трудового шляху, викладачі спецдисциплін ПТНЗ вважають здібність до постійного вчення, уміння знаходити контакт з дітьми, енергійність і цілеспрямованість.

6. Самоаналіз викликає у викладачів ПТНЗ певні складнощі, водночас професійна майстерність може удосконалюватися тільки на надійній основі усвідомленості й саморозуміння. З цього виходить, що викладачі ПТНЗ (втім, швидше за все, як і інший педагогічний персонал), потребують постійного акмеологічного супроводження у своїй професійній діяльності. Адже від того, в якій «якості» професіонал відображається у власній свідомості, залежить система його ціннісних орієнтацій і переваг, зміст його діяльності і в цілому — самодетермінація, самоосвіта для себе як цілісної особистості.

У подальшому продовження цього напряму дослідження: бачиться у поширенні виборки, проведенні більш заглибленого статистичного аналізу отриманих даних й, найголовніше, у здійсненні допомоги педагогічним працівникам ПТНЗ у плануванні свого професійного шляху. Адже, на якому б рівні професійного розвитку не знаходилася би людина, у неї завжди є можливість й навіть потреба у здійсненні діяльності

з підтримки, корекції, оптимізації досягнутого стану. У процесі конструктивного професійного розвитку особистості росте її цілісність, інтегративність психічної організації, посилюється взаємозв'язок різних властивостей і характеристик, накопичуються нові потенції розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акмеология: учебник / под ред. А. А. Деркача. — М. : Изд-во РАГС, 2004. — 688 с.
2. Дружилов С. А. Профессиональная компетентность и профессионализм педагога: психологический подход / С. А. Дружилов // Сибирь. Философия. Образование : науч.-публ. альманах. — Новокузнецк : СО РАО, ИПК, 2005. — Вып. 8. — С. 26–14.
3. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. — М. ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996. — 400 с.
4. Лазаренко Л. А. Психологическая компетентность педагога как фактор профессионализации / Л. А. Лазаренко // Современные наукоемкие технологии. — 2008. — № 1. — С. 67–68.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. — М. : Междунар. гуманитарный фонд "Знание", 1996. — 308 с.
6. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя / Л. М. Митина. — М. : Флинта, 1998. — 200 с.
7. Носков В. И. Формирование осознания духовного в образовании личности / В. И. Носков // Сборник материалов Междунар. науч.-практ. конф. «Профсоюзы и проблема духовности». — Донецк, 2003. — Ч. 2. — С. 55–59.
8. Поляков В. А. Технология карьеры / В. А. Поляков // ЭКО. — 1996. — № 1. — С. 20–24.
9. Пряжников Н. С. Психология труда и человеческого достоинства: учеб. пособие для студ. вузов / Н. С. Пряжников, Е. Ю. Пряжникова. — М. : Академия. — 2001. — 480 с.

Самотаева Э. А.

К ПРОБЛЕМЕ АУТОПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В СТРУКТУРЕ ЛИЧНОСТИ ПЕДАГОГА

Обосновывается важность аутопсихологической компетентности для профессионального развития личности педагога ПТНЗ, анализируются данные психодиагностического исследования, направленного на самопознание ценностных ориентаций профессионального пути, его трудностей и достижений.

Ключевые слова: компетентностный подход, аутопсихологическая компетентность, профессиональное развитие, самопознание.

Samotaeva E. A.

TO PROBLEM OF AUTOPSIHOLOGICAL COMPETENCE IN STRUCTURE OF PERSONALITY OF TEACHER

The importance of autopsihological competence for professional development of personality of teacher «Professional Technical Schools» is grounded, data of psihodiagnostic research, directed on self-knowledge of the valued orientations of professional way, his difficulties and achievements.

Key words: kompetentory hike, autopsihological competence, professional development, self-knowledge.